

Загальна характеристика розвитку почуттів у дітей дошкільного віку

Емоційна сфера особистості – це багатогранна структура, в яку, окрім емоцій, входять й інші емоційні одиниці: емоційний тон, емоційний стан, емоційні якості особистості, вираженість яких дозволяє говорити про емоційні типи особистості, емоційно стійкі відношення (почуття), оскільки кожне з цих понять має достатньо чіткі диференціальні ознаки.

Ключові слова: почуття, емоції, емоційна сфера, особистість, дитина, діти дошкільного віку.

Эмоциональная сфера личности – это многогранная структура, в которую, кроме эмоций, входят и другие эмоциональные единицы: эмоциональный тон, эмоциональное состояние, эмоциональные качества личности, выразительность которых позволяет говорить об эмоциональных типах личности, эмоционально стойкие отношения (чувства), поскольку каждое из этих понятий имеет достаточно четкие дифференциальные качества.

Ключевые слова: чувства, эмоции, эмоциональная сфера, личность, ребенок, дети дошкольного возраста.

Почуття або емоції – своєрідна форма відображення людиною дійсності. Різноманітні переживання людей, їх відносини проявляються в почуттях. Безмежна різноманітність подразнень, які діють на нервову систему людини, не залишають її байдужою. Спогади, образи, думки, які з'являються в свідомості людини, також збуджують у неї різні почуття: тривогу, сум, сумнів, захоплення, сором. Учені по-різному пояснюють природу почуттів.

Наприклад, Ч. Дарвін, Мак-Дауголл твердять, що почуття є “зворотною стороною інстинкту” або “невдалим інстинктом”. Інстинкт самозбереження, наприклад, виявлений у почутті страху; інстинкт розмноження – у почутті любові. Отже, всі емоції виникають як реакція організму на задоволення або незадоволення біологічних потреб. Потреба в їжі або питві спричинює почуття голоду або спраги; потреба у відпочинку спричинює переживання почуття втоми.

Із розглянутих теоретичних поглядів впливають такі висновки:

- 1) почуття людини зводяться лише до органічних переживань, вони спричинені протіканням життєвих процесів;
- 2) між почуттями тварин і людини немає принципової різниці.

Тепер представники такої біологізаторської теорії (Д. Блетц, Дж. Мейлі, Л. Джонс, Т. Імре) твердять, що всі примітивні люди, зокрема й маленькі діти, можуть переживати лише прості органічні почуття. Тільки під впливом виховання почуття потреби дитини ніби соціалізуються, але її природні почуття не зникають.

Багатство почуттів сучасної людини, її естетичні, моральні, інтелектуальні переживання відображають різноманітність її відносин з навколишнім світом – з людьми, речами, природою. При цьому соціальна природа людських почуттів виявляється не тільки у вищих почуттях, але і в протіканні найелементарніших органічних почуттів. Навіть п'яти-, семирічна дитина може відмовитися від смачної цукерки через якісь соціальні спонукання: образу, гордість, співчуття. Почуття голоду не примусить школяра з'їсти щось брудне або зіпсоване.

Деякі представники буржуазної науки XIX ст. (К. Бюллер, Е. Болдуїн, В. Штерн та ін.), надаючи трагічного характеру найприроднішим явищам, розглядали перший крик новонародженого як вияв його негативного ставлення до самого факту своєї появи на світ. Вони твердили, що немовля ніби переживає почуття протесту і невдоволення тим, що потрапляє із середовища спокійного й теплого існування в зловісний, галасливий, страшний світ.

Основним почуттям немовляти першого року життя ці психологи вважали почуття гніву, страху і беззахисності або неповноцінності. Такі твердження не мають будь-якої об'єктивної наукової основи. Спостереження за життям і розвитком почуттів дитини, зафіксовані в щоденниках (А. Павлова, Е. Станчинської, А. Левоневського, Н. Менчинської), спеціальне вивчення емоційних станів дітей від народження до 3 років (М. Фігурін і М. Денисова, М. Щелованов, Н. Аксаріна, К. Бібанова та ін.) показали таке:

1. Простих органічних почуттів дитина зазнає з перших днів життя. Найраніше вона переживає негативні почуття, які проявляються у вигляді плачу, крику, якими дитина відповідає

на несприятливі впливи зовнішнього і внутрішнього середовища: зниження температури повітря в кімнаті або води у ванні, спазми порожнього шлунку, переповнення кишківника тощо.

Найменше порушення режиму, невчасний обід, надто суворий тон голосу в звертанні до неї дорослого спричинює несподівану для вихователя або батьків бурхливу емоційну реакцію дитини. При цьому емоційне збудження дуже широко іррадіює в маленьких дітей. Навіть діти середнього дошкільного віку відповідають загальним порушенням звичайної поведінки на емоційно значимий для них вплив. Після свята або в його чеканні вони капризують, відмовляються від їжі, довго не засинають, плачуть. Проте загальна лабільність нервової діяльності дитини виявляється в тому, що почуття, які вона переживає, короточасні, нестійкі, швидко затухають. На ранньому ступені розвитку прості почуття мають безумовно рефлексорну природу і виникають як відповідь на дію життєво важливих подразників.

2. Уже в двомісячній дитини деякі почуття набувають умовно-рефлексорного характеру. Наближення матері-годувальниці, поява знайомої пляшечки з молоком зумовлює в голодній 3-4 місячній дитини чітку емоційно позитивну реакцію.

Дитина 4—5 місяців дедалі частіше реагує загальним комплексом поживлення на появу дорослого, який доглядає за нею, на його голос, усмішку. У першій половині року ця реакція ще дуже недиференційована (бо нервові збудження надто поширюються по корі), дитина однаково позитивно зустрічає і близьких, і чужих людей. До кінця року ставлення дитини до навколишнього світу змінюється: воно стає диференційованим, вибірковим. 9-10-місячне немовля радісно тягнеться до матері, верещить, сміється, передаючи своє задоволення від її присутності. Поява чужої людини спричинює в нього подив, зосередження, а на спробу стороннього наблизитися або взяти його на руки, маля відповідає оборонними рухами голови, рук і голосним плачем.

За даними Є. Бібанової, 72% всіх зафіксованих емоційних виявів дітей на першому році життя зумовлені спілкуванням із дорослими. Серед них переважна більшість, понад 80% – емоції позитивні.

До кінця року вияви почуттів стають дуже різноманітними. Наприклад, коли матері немає поряд, дитина пхикає, плаче;

коли вона, сидячи поряд з її ліжком, займається своїми справами і не дивиться на неї, маля видає звуки незадоволення, вимагає до себе уваги, хмуристь лоб, стукає руками по ліжку. Як тільки мати повертається до нього і посміхається, реакція гніву зникає. Помічено, що 8— 10-місячні діти виявляють почуття, схоже на почуття ревнощів, яким вони відповідають на звертання сестри-виховательки до іншої дитини.

З другої половини першого року життя діти починають виявляти почуття радощів при сприйманні різних іграшок і дій з ними, особливо якщо ці іграшки призначені для ігрового спілкування з дорослими. Ці почуття дитини короткочасні і нестійкі.

3. Найсильнішу емоціонально-позитивну реакцію спричинюють у дитини ігри, жарти з нею дорослих: дорослий ховається за спинку ліжка, ховає іграшки, які дитина тут же знаходить, співає пісеньки, супроводжуючи їх плесканням у долоні, котить з дитиною м'яч, крутить дзиґу.

На другому році життя дедалі більшу радість дитині дають такі ігри із старшими, в яких сама вона виступає ініціатором. Рухаючись по кімнаті в кріслі на коліщатках, маля (1 р. 4 міс. — 1 р. 6 міс.) з величезною радістю “наїжджає” на дорослого, і, коли той робить вигляд, що падає, дитина захлинається від захоплення й готова повторювати свої наїзди десятки разів підряд. Або вона ховається від матері. Але радість від того моменту, коли вона її знаходить, така велика, що маля не витримує і саме вилізає із затишного місця з радісним криком “а-а!” і захопленим виразом обличчя.

Характерно, що серед спостережень, зроблених вітчизняними вченими, зовсім немає фактів, які свідчать про “природне” почуття страху, котре переживає дитина, або почуття беззахисності, про які писали зарубіжні психологи. На першому і навіть другому році життя діти часто, на подив дорослого, спокійно протягують руки до собаки, доторкаються до нього, роблять спроби схопити за хвіст кішки. Вони ще не знають поведінки звірів і тому не відчувають страху. Якщо тварина загарчить або подряпає дитину, вона потім лякатиметься наближення собаки, кішки або якого-небудь іншого звіра. Отже, почуття страху набуває, воно – результат особистого досвіду дитини, який виникає як умовний рефлекс на подразник, що дістав негативне підкріплення.

4. Серед почуттів річної дитини особливої уваги заслуговує *почуття подиву*, яким діти реагують на нове, несподіване, яскраве і незвичайне явище (рис. 1). Воно є початком пізнавального ставлення дітей до навколишнього світу.

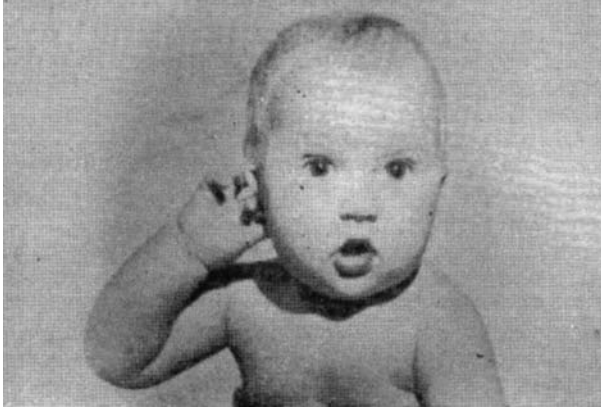

Рис. 1. Почуття подиву в однорічній дитини

5. Почуття помітно змінюються на другому-третьому роках життя. Вони зумовлені двома основними факторами: розвитком самостійності дітей у пересуванні та діях з предметами і спричиненого цим розширенням спілкування дитини з людьми.

Замість пасивного, що ґрунтується на мимовільному наслідуванні, “зараження” почуттями іншого (тобто повторення плачу, крику, усмішки), характерного для немовляти першого року життя, діти до кінця переддошкільного віку починають виявляти власні почуття й інтерес до всього навколишнього. Спостерігаючи, що мати плаче (або тільки робить вигляд, що плаче), дитина (1 р. 7 міс. — 2 р.) починає її заспокоювати, пестить, гладить по щіці. Діти починають радіти присутності інших дітей, які також щось роблять: котять м’яч, поплескують по ньому рукою, граються з кольоровою пірамідкою. Тут ще немає спільної гри, є лише “дія поряд”, але й вона вже спричинює в дитини позитивні переживання. До кінця переддошкільного періоду виникають перші спільні ігрові дії дітей з м’ячем, машиною та іншими іграшками.

З другої половини другого року життя діти особливо яскраво виявляють почуття радості і гордості від власних досягнень. Вдалося залізти на гірку – дитина радіє і вимагає до себе уваги. Змогла витягти палицю, що застрягла, – верещить від захоплення.

6. Важливу роль у розвитку почуттів у дитини відіграє оволодіння нею мовою. Із включенням мовних сигналів і реакцій змінюється й протікання емоційних процесів. Дедалі більшу роль починають відігравати кіркові процеси, хоч сила збудження підкіркового шару надовго зберігає своє значення в загальній поведінці дитини.

Істотну роль відіграє словесне позначення дорослими свого ставлення до дій дитини. Слова, що містять оцінки, стають основою почуттів, які формуються в дітей, а надалі й моральних понять та суджень.

На перших порах слово ще не може викликати в дитини будь-якого почуття, бо словесний сигнал ще не має для маляти відповідного оцінного значення. Слово набуває оцінного значення, коли додатково підкріплюється відповідним емоційним ставленням дорослих: їх мімікою, жестами, діями, інтонацією голосу. Якщо ці засоби дії не збігаються з відповідними словами, дитина довго не засвоює певного слова в його оцінному значенні. Воно лишається сигналом, який не діє на її почуття.

Бабуся підходить до ліжка Сашка (1 р. 10 міс.) і, побачивши, що простиральце мокре, докірливо хитає головою й каже: “Ах, бешкетнику, недобре як! Погана дитина!” – але очі її ласкаві, вона усміхається і сміється. Тому хлопчик зовсім не чуває негативного ставлення бабусі. Навпаки, бабуся жартує, і йому весело. Слова “погана”, “бешкетник”, “недобре” не створюють потрібної негативної реакції в дитини, не сигналізують почуттів дорослого і не викликають відповідного оцінного ставлення, а з ним і переживань у дитини.

7. До кінця переддошкільного віку дитина може пережити елементарні естетичні почуття або стани. Їх спричинює гарна, мелодійна і спокійна музика (типу колискової), весела пісня, бадьорий марш. Дитина радіє гарному банту на голові, милується чимось блискучим: прикрашеною ялинкою, брошкою. У цих переживаннях спочатку чітко виступає пряме наслідування дорослого у вигляді співпереживання. Дитина повторює за мамою: “Як гарно!..”

Але дуже швидко діти починають і самотійно відрізняти некрасиве, дисгармонійне від мелодійного, гармонійного, особливо у звуках, які сприймають. Почувши мукання корови, дитина (2 р. 2 міс), гірко заплакавши, почала вимагати, щоб

“вона перестала так негарно співати”, почувши квакання жаб, дівчинка (2 р. 7 міс.) затулила вуха, сказавши, що “не хоче слухати таку негарну музику”.

На другому і третьому роках життя змінюються й пізнавальні почуття дітей. Подив, характерний для річної дитини, змінюється елементарною цікавістю. Засвоївши мову, дитина задає безліч запитань [1]. Засвоєння мови веде й до усвідомлення дитиною деяких почуттів, які вона переживає, її допитливі очі й руки уловлюють багато цікавого, дивного, незрозумілого.

Успіх дій приносить дитині і радість, і нове почуття самоутвердження, самооцінки: “Ось що я можу”. Із зростанням самостійності і самосвідомості виникають й нові почуття: образа, якщо над дитиною хтось посміявся, обманув, не взяв на руки; почуття збентеження, сорому, якщо зробила щось недозволене; якісь елементарні вияви заздрощів, якщо в іншої є те, чого немає в неї.

Список використаних джерел

1. Басов М.Я. Методика психологического наблюдения над детьми. Избранные психологические произведения/ Басов М.Я. – М.: Педагогика, 1975.
2. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: норма и отклонение/ Бреслав Г.М. – М.: Педагогика, 1990. – 140 с.
3. Заброцький М.М. Вікова психологія: навч. посібник / Заброцький М.М. – К.: МАУП, 1998. – 92 с.
4. Запорожец А.В. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста/ Запорожец А.В., Неверович Я.З., Кошелева А.Д. и др. – М., 1986. – 176 с.

An emotional sphere of personality is a many-sided structure in which there are other emotional units except emotions: emotional tone, emotional state, emotional qualities of personality, the expressiveness of which allows to talk about the emotional types of personality, emotionally proof relations (sense) as each of these concepts has clear enough differential signs.

Key words: sense, emotions, emotional sphere, personality, child, children under school age.

Отримано: 8.10.2008.